

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. Проаналізовано зміни у вищій школі, які необхідно здійснити для підвищення якості вищої педагогічної освіти з метою забезпечення вимог суспільства та подальшого розвитку управління вищим навчальним закладом зі спеціалізації «Християнська педагогіка у вищій школі». Визначено зміст, форми і методи викладання навчальної дисципліни «Методика викладання навчальних дисциплін духовно-морального спрямування» у вищій школі.

Ключові слова: вищій навчальний заклад, якість підготовки фахівців, управління якістю підготовки, майбутній викладач християнської педагогіки.

HIGHER EDUCATION QUALITY MANAGEMENT OF FUTURE PEDAGOGY TEACHERS

Annotation. The article contains an analysis of changes in higher education which are necessary to improve the quality of higher education in order to meet the requirements of society and the further development of the management of institution of higher education with specialization «Christian education in high school». The content, forms and methods of teaching such discipline like «Teaching methods of spiritual and moral guidance» in high school are defined.

Keywords: higher education, quality of higher education, institution management, the future teacher of Christian education.

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ПЕДАГОГИКЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация. Проанализированы изменения в высшей школе, которые необходимо выполнить для повышения качества высшего педагогического образования с целью обеспечения потребностей общества и дальнейшего развития управления высшим учебным заведением по специализации «Христианская педагогика в высшей школе». Определены содержание, формы и методы преподавания учебной дисциплины «Методика преподавания учебных дисциплин духовно-нравственного направления» в высшей школе.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, качество подготовки специалиста, управление качеством подготовки, будущий преподаватель христианской педагогики.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства як демократичної системи значною мірою залежить від глибини теоретичного осмислення явищ і процесів його багатогранної, суперечливої реальності, зокрема, й духовної. Соціальні зміни у нашій державі, що відбулися впродовж останніх десятиліть, привели не тільки до ламання багатьох суспільних, політичних, економічних стереотипів, але й до руйнування усталеного світогляду значної частини громадян. Ці зміни стали поштовхом до пошуку нового сенсу життя, виникнення нових потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій. Звідси й необхідність наукового обґрунтування ціннісних основ духовного відродження вищої освіти у контексті національної соціокультурної системи, що актуалізує звернення до релігійних цінностей, зокрема, християнських.

На сьогодні духовна стратегія України полягає у створенні особливої якості — здатності до тривалого колективного перетворення фундаментального рівня без запозичень, на власних засадах, здатності до духовного самовдосконалення, пізнання себе, винайдення власного творчого шляху, на якому людина знаходить свою щонайбільшу реалізацію, здатності до духовного вдосконалення світу шляхом його позитивного перетворення на фундаментальному рівні завдяки своїй власній моральній і духовній позиції, пошук істини, поклик добра, творення краси та гармонії.

На думку В. Кременя, висока мораль держави — це основа її сили, тому необхідно утворити новий тип виховання, яке передбачає повну рівновагу між владою і високою культурою громадян. Оздоровлення суспільного життя після якої-небудь катастрофи чи катаклізму можливе не лише в політиці, а й у моралі і релігії не стільки з установами сильної державної влади, скільки з відновленням совісті або душі громадян; виховання моралі є водночас будівництвом держави¹¹

В українських реаліях особливе значення має наукове вивчення християнських цінностей, оскільки саме християнство історично було і залишається основною формою релігії українців, і саме християнські цінності є одним з найважливіших факторів формування й розвитку національної культури, політики, освіти та інших сфер суспільного та духовного життя. У сучасному суспільстві релігійні цінності обмежено впливають на політичну, економічну й управлінську структуру, тоді як значно більшою є їх роль у культурному й духовному житті людини.

Проблема управління якістю освітнього процесу вищого навчального закладу на рівні системи країни, окремого навчального закладу, академічної групи завжди була досить актуальною, а у наш складний час значно загострилася. Це пов'язано з наявністю довготривалого перехідного періоду, коли усталена система управління, що функціонувала, значною мірою зруйнована внаслідок нестачі коштів. Нові економічні важелі управління ще не працюють, що створює певний «вакуум управління»⁶.

У сучасних умовах, коли автономія вищого навчального закладу стає реальною, коли керівництву доводиться ухвалювати відповідальні рішення в нестандартному соціально-економічному середовищі, практика управління якістю освітнього процесу вищого навчального закладу на християнських засадах потребує системного наукового бачення, передбачення, теоретичного

¹¹ Кремень В. Г. Освітній процес у вимірах синергетичного аналізу / В. Г. Кремень // Вища освіта України. — 2014. — № 3. — Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». — Дод. 2. — Т. 1. — 380 с. — С. 3–15.

⁶ Дорога Я. А. Гуманістична спрямованість менеджменту у вищих навчальних закладах / Я. А. Дорога // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: матеріали других Ірпінських Міжнар. наук.-пед. читань (21–22 трав. 2004 р.). — Ірпінь, 2004. — Ч. 1. — С. 97–99.

обґрунтування. Оскільки сучасній економіці властива підвищена інноваційна активність, актуальними є питання переходу вищого навчального закладу на інноваційний шлях розвитку.

Конкуренція на ринку інтелектуальної праці й інтелектуальної продукції ставить перед ВНЗ ряд специфічних завдань із задоволення ринкового попиту, а також із забезпечення їх стійкого функціонування й динамічного розвитку. У цих умовах якісно міняється характер, зміст й технологія освітньої, науково-дослідної діяльності ВНЗ, що природно вимагає відповідних змін у системі керування діяльністю ВНЗ, які необхідно здійснити для підвищення якості вищої освіти з метою забезпечення вимог суспільства. Якість вищої освіти традиційно пов'язувалась із змістом і формою освітнього процесу, до того ж зміст цього процесу базувався на кваліфікації та досвіді науково-педагогічних кадрів⁴.

В останнє десятиріччя в Україні відбувається активне переосмислення змісту гуманітарного компонента професійної підготовки студентів. Однією з складових якого є психолого-педагогічний цикл, який був уведений у плани підготовки фахівців з вищою освітою відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту». Водночас слід зазначити недостатню розробку комплексу питань, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності ВНЗ як повноправного суб'єкта конкурентного підприємницького ринку. Тому необхідні подальші дослідження проблеми формування концептуальних принципів і методології управління ВНЗ як-от: розробка стратегії ВНЗ на вітчизняному й зарубіжному ринку освітніх послуг; апробація нових освітніх і управлінських технологій і впровадження їх в освітній процес ВНЗ; пошук оптимальної комбінації форм і технологій навчання; реінжиніринг бізнес-процесів у ВНЗ; розвиток інтеграційних процесів по вертикалі й горизонталі, зокрема, із зарубіжними навчальними закладами й іншими організаціями.

Інтеграція нашої держави у європейський соціокультурний і освітній простір висуває нові вимоги до якості змісту, характеру і структури

---

⁴ Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент у системі освіти: навч. посіб. / Г. А. Дмитренко. — К. : МАУП, 1999. — 28 с.

професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (далі – кредит ЄКТС), що передбачає формування єдиного освітнього простору, дає можливість студентам вищих навчальних закладів вільно пересуватись і обирати той ВНЗ, де, на їхню думку, якість освітнього процесу найвища і найкраща²⁵.

Вітчизняна система вищої педагогічної освіти у своєму динамічному розвитку зробила суттєвий крок щодо перетворення студента з об'єкта в суб'єкт, установлення суб'єкт-суб'єктних відносин у навчально-виховному процесі. Водночас, на жаль, студент залишається суб'єктом учіння, а не суб'єктом майбутньої професійної діяльності. Це означає, що сучасна система вищої педагогічної освіти стала більш демократичною, але не виводить студента на рівень професійної зрілості.

Професійна зрілість майбутнього магістра педагогіки вищої школи — масштабна категорія, яка передбачає розвиток морально-етичних якостей, духовних цінностей, гуманістичної спрямованості особистості, нормативності поведінки й відносин. Зріла особистість викладача вищої школи вирізняється високою відповідальністю, турботою про інших людей, соціальною активністю, характеризується гуманістичною спрямованістю, а не лише високими професійними досягненнями й ефективною самореалізацією. Саме тому в акмеологічному розумінні ступінь зрілості, а тим більше вершина зрілості — акме — розглядається як багатовимірна характеристика стану дорослої людини. Вона дає змогу всебічно вивчати закономірності розвитку людини як індивіда (складного живого організму), особистості (ядром якої є ставлення людини до різних сторін дійсності) і суб'єкта діяльності (перш за все, як професіонала), спроможного досягти в професійному розвитку найбільш високого рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичні і практичні аспекти управління та проблеми формування освітнього потенціалу дістали

---

²⁵ Рябова З. В. Теоретичні аспекти використання ON-LINE опитувань в системі маркетингово-моніторингового супроводу якості підготовки фахівців з педагогіки вищої школи [електронний ресурс] / З. В. Рябова // Теорія і методика управління освітою. — 2015. — № 2(16). — Режим доступу : <http://umo.edu.ua/katalog/882-electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-managementedition-16-2015>

значного розвитку в роботах вчених Г. Євтушенко, Г. Єльнікової, В. Кременя, О. Кратта, В. Куценко, Т. Оболенської, В. Олійника. Сутність і способи управління у вищій освіті розглянуті в роботах М. Євтуха, М. Артюхова, В. Беспалька, П. Блонського, М. Захарова, Ю. Конаржевського, З. Рябової, Г. Серікова. Особливості формування змісту вищої освіти аналізуються вченими В. Краєвським, В. Ледньовим, П. Ставським, М. Шкілем. Пошук шляхів підвищення результативності підготовки студентів магістратури здійснюється в працях О. Мороза, З. Сліпкань, В. Олійника, Г. Шевченко.

У психолого-педагогічній науці термін «управління» тлумачать з трьох позицій:

1. Управління як діяльність (В. Лазарев, Г. Попов, М. Поташник, А. Файоль та ін.). Це визначення є важливим з точки зору зорієнтованості у визначенні на отримання предметного результату. Але воно не акцентує увагу на зміні в перебігу цієї діяльності суб'єктного досвіду учасників.

2. Управління як вплив однієї системи на іншу, однієї людини на іншу чи групу (В. Афанасьєв, А. Орлов, Н. Сунцов, Н. Хмель та ін.). За цього розуміння управління розглядають як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт та зміну останнього. Таке трактування слабо враховує суб'єкт-суб'єктну природу управління, оскільки активність визнається лише за тим, хто управляє, а той, ким управляють, сприймається як пасивний виконавець, який суворо дотримується нав'язаних норм.

3. Управління як взаємодія суб'єктів (В. Зверева, П. Трет'яков, Т. Шамова, В. Якунін та ін.). Під взаємодією розуміється складний різноманітний процес, в якому зміна сторін є не тільки взаємопов'язаною, а й взаємозумовленою. Взаємодія — цілісна, внутрішньо диференційована система, що самостійно розвивається. Таке розуміння управління зумовлює взаємні зміни тих, хто управляє, і тих, ким управляють.

Посилаючись на наведені положення, можна сказати, що управління — це діяльність, спрямована на створення умов із упорядкування, збереження і вдосконалення об'єкта. Управляти — не значить пригнічувати, не нав'язувати

процесу хід, що суперечить його природі, а навпаки, максимально враховувати природу процесу, погоджувати кожну дію на процес із його логікою²³.

Освітній процес у ВНЗ є складною динамічною системою управління. Система (з грецького *systema* — ціле, складене з частин) — безліч елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, створюючи певну цілісну єдність.

А. Найн, Л. Кустов, характеризуючи ознаки системи, виділяють такі: система складається з сукупності елементів; вони взаємопов'язані; отже, система має структуру, володіє певним рівнем цілісності; їй властиві ієрархічність, субординація елементів, цілеспрямованість у поведінці, взаємодія із зовнішнім середовищем²².

Узагальнення й аналіз сучасних поглядів на системний підхід в управлінні, виявив низки закономірностей, які доцільно використовувати в методології педагогічного управління:

- управління розглядається як вид взаємодії з системою елементів, які можуть піддаватися зовнішнім діям у формі організації, стимулювання, корекції, цілепокладання, контролю;
- управління повинно спиратися на об'єктивно існуючі потенційні можливості системи. Ніякі дії з управління не здатні примусити систему виконувати більший обсяг функцій, ніж закладено в її системних властивостях;
- соціальне замовлення виконує функції з управління (перспективно-орієнтувальні, регулювальні) відносно системи, реалізація яких буде продуктивнішою, якщо враховувати початковий стан системи;
- управління здійснюється залежно від стадії розвитку системи;
- дії управління людини системою здійснюються з урахуванням особливостей самої системи, цілей людини й цілей системи, які повинні бути максимально узгоджені.

²³ Основи роботи з сучасними інтегрованими програмними комплексами. Основи створення прикладного програмного забезпечення: метод. вказівки для студ. напряму підготовки 6.050202 — «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології» [електронний ресурс] / уклад. В. І. Бендюг, Б. М. Комариста. — К., 2014. — 229 с.

²² Найн А. Гуманизация непрерывного профессионального образования: вариант, концепция, модели: учеб. пособие / А. Найн, Л. Кустов. — Челябинск : ЧГИФК, 1994. — 76 с.

Для ефективного управління системами необхідно враховувати й функції управління. В. Козаков виділяє чотири функції управління: планування, організація, мотивація, контроль¹⁰, які, як відомо, характеризують поняття менеджменту. Нині можна констатувати, що поняття менеджменту не просто увійшло, а міцно закріпилося в педагогічному середовищі. У найширшому тлумаченні під менеджментом розуміють загальне мистецтво управління процесами, що тривають у різних системах.

Так, у системі освіти здійснюється освітній менеджмент — процес реалізації основних функцій та єднальних процесів управління освітою у конкретному закладі освіти. Організаційними структурами освітнього менеджменту виступають Міністерство освіти і науки України. Що ж стосується навчального менеджменту, то — це процес реалізації основних функцій управління з відповідними комунікаціями, що забезпечує ефективне, результативне та якісно-предметне навчання та виховання педагогічним процесом.

Формулювання мети статті (постановка завдання). На основі ретроспективного аналізу процесу управління якістю вищої освіти майбутніх викладачів християнської педагогіки проаналізувати перспективність використання інноваційного підходу в модернізації процесу управління якістю вищої освіти в умовах актуальних освітніх змін.

У контексті забезпечення конкурентоспроможності Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України важливою складовою є чутливість управління якістю знань магістрів педагогіки вищої школи до змін у зовнішньому середовищі й реалізація цілей і завдань становлення і розвитку професійної майстерності майбутніх викладачів християнської педагогіки. У нашій статті акцент робиться не на теорію, а на практику управління якістю освітнім процесом, в якому здійснюється взаємодія викладачів і студентів із метою формування і розвитку в майбутніх фахівців позитивної мотивації до самостійної педагогічно-інноваційної діяльності, до

---

¹⁰ Козаков В. А. Освіта, виховання, та контроль навчання у вищій школі і контроль навчання у забезпеченні якості освіти / В. А. Козаков // Матеріали наук.-метод. конф. — К. : КНЕУ, 1997. — С. 17–32.

самонавчання, самовиховання і самореалізації. Тому ми дотримуємося такої ієрархії функцій управління якістю освітнім процесом як-от: мотивація, планування, організація, контроль, коригування і прогнозування.

Виділення раніше невіршених частин загальної проблеми, розглянутих у цій статті. Сучасними дослідниками пропонуються цілісні концепції управління освітнім процесом у ВНЗ, обґрунтовуються цілі, принципи, зміст, технології реалізації такого комплексного управління. Однак, незважаючи на увагу науковців до проблеми управління вищою освітою, стан вивчення процесу управління якості вищої освіти досі залишається незадовільним, практично відсутні навчально-методичні роботи, в яких є єдина ключова ідея, не здійснюється справжня інтеграція психологічного та педагогічного аспектів управління вищою школою, видання часто перевантажені несуттєвим другорядним матеріалом, слабо враховують вікові особливості аудиторії, для якої призначені.

В умовах прискореного застарівання знань і впровадження нових освітніх технологій необхідно практично розробити механізми компетентного управління активним і якісним навчанням і самонавчанням студентів ВНЗ. Найважливішою вимогою до змісту навчання є використання сучасних інформаційних засобів, комп'ютерних технологій, відмова від надання тим, хто навчається, повністю готової інформації, а навпаки активне залучення студентів до її пошуку і опрацювання, особливо якість її оновлення, при цьому має заохочуватись особисте сприйняття матеріалу, критична оцінка, привнесення особистого досвіду, активного взаємовивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Зсув акцентів у діяльності ВНЗ з організаційно-структурних питань на питання якості освітньої й науково-дослідної роботи, швидке реагування вищої школи на виникаючі потреби суспільства дали змогу розробити рекомендації щодо удосконалення й підвищення ефективності управління вищою школою відповідно до нових умов:

- розвиток ВНЗ на основі принципів організації, що навчається (високий ступінь «командного керівництва»), тобто наявність колективу однодумців, що

розуміє й поділяє стратегію й тактику керівництва; організація постійно діючих програм підвищення кваліфікації персоналу й системного впровадження освітніх інновацій; розроблення системи мотивації персоналу в перманентному підвищенні кваліфікації; діюча практика обміну досвідом і тиражування позитивних педагогічних, дидактичних, методичних прийомів; наявність системи заохочення викладачів, що працюють за інноваційними методиками);

- система керування, орієнтована на високодуховну філософію, організаційну культуру й інновації науково-викладацького й методичного персоналу ВНЗ;

- декларативність християнської місії й корпоративної філософії, яка виключає технологічність освітніх процесів, оскільки не регламентує діяльність його учасників (викладачеві відведено роль порадника, досвідченого фахівця з конкретних навчальних дисциплін, який прагне допомогти студентам у досягненні кінцевої мети навчального процесу — отриманні знань та умінь.

- конкурентоспроможність вищого навчального закладу, який надає високу якість освіти, якість підготовки, організація навчального закладу як системи відкритого типу (моніторинг зовнішнього середовища, дослідження ринку праці для виявлення нових перспективних напрямів підготовки фахівців, аналіз тенденцій розвитку тієї або іншої предметної області з метою збору й опрацювання інформації для викладання відповідних навчальних дисциплін

- контроль якості освіти з метою об'єктивної оцінки та прийняття управлінських рішень у створенні сучасної вищої школи, головним показником якої є стійка придатність до працевлаштування та успішної роботи випускника вищої школи в обраній ним сфері трудової діяльності, а також подальшого розвитку^{17; 20}.

На нашу думку, в системі вищого навчального закладу існують різні рівні, де необхідно здійснювати управління якістю вищої освіти. Якість освіти має визначатися за ієрархічною системою показників, на першому рівні якої є

¹⁷ Матвій М. Я. Методологія та організація маркетингового менеджменту в сфері вищої освіти / М. Я. Матвій. — К. : Економічна думка, 2005. — Т. 1. — 560 с.

²⁰ Микитюк Г. Ю. Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя: дис. ... канд. психол. наук / Г. Ю. Микитюк. — К., 2003. — 215 с.

показники, які характеризують якість організації освітнього процесу в навчальному закладі у цілому. Другий рівень утворюють показники навчальної діяльності відповідного інституту, третій — кафедри, четвертий — спеціальності. На п'ятому рівні мають розглядатися показники якості оволодіння студентів знаннями з кожної окремої навчальної дисципліни. При цьому підпорядкованість зазначених рівнів відповідає наведеному тут порядку, тобто зверху вниз. Практичне ж забезпечення якості вищої освіти відбувається у зворотному порядку, тобто знизу вверху.

Зміст і характер нашої професійної діяльності та сфера наших наукових інтересів зумовили вибір проблематики дослідження якості вивчення студентами навчальних дисциплін духовно-морального змісту. Головна мета розробників курсу — залучити студентів до активного і якісного освітнього процесу, зробити це пріоритетним напрямом дидактики курсу, навчити студентів проводити аналогію між теорією та їхньою життєвою практикою, а також створити належні умови для кооперації студентів.

Відповідно до нової філософії вищої освіти викладач вищої школи в сучасних соціокультурних умовах повинен бути не просто транслятором науково-культурного й професійного досвіду (це успішніше можуть реалізувати нові інформаційні технології), тим більше не носієм незаперечної істини, яка має бути засвоєна студентом. Основним важелем у синкретичній культурі стає індивідуальність та індивідуальна свідомість, визнання права на власну думку та позицію іншого, незалежно від соціально-рольового статусу¹².

Гуманістично зорієнтована суб'єкт-суб'єктна модель освітнього процесу у вищому навчальному закладі вимагає зміщення аспектів у побудові професіограми особистості викладача та розробці нових критеріїв його педагогічної майстерності. Вже недостатньо лише поєднувати педагогічну спрямованість своєї діяльності з науково-пошуковою активністю, важливим стає також і те, на якому ментально-духовному тлі це відбувається, наскільки викладач здатний проявляти моральний професіоналізм. Гуманістична

---

¹² Крушельницькая О. Б. Условия эффективности перцептивного общения преподавателя со студентами / О. Б. Крушельницькая, А. С. Панасюк // Психологическая наука и образование. — 2003. — № 3. — С. 48–51.

парадигма передбачає концентрування освітнього процесу не на навчальній дисципліні, а на особистості студента, його професійному становленні та особистісному зростанні. Для цього сам викладач має бути високого рівня самоактуалізованості, особистісної та громадянської зрілості¹⁵.

Важливим для роботи кожного вищого навчального закладу є створення й використання баз даних викладачів та студентів, бібліотечного фонду, електронної бази роботи кафедри, інституту, університету, сайту кафедри, електронної пошти, електронної газети, журналу, дистанційної освіти тощо.

У зв'язку з цим важливо керувати вузом, спрямовуючи зусилля на сам педагогічний процес у ньому з використанням сучасних інформаційних технологій. У цьому випадку організація і керування освітнім процесом у вузі можуть забезпечити: особистісний ріст і соціальну мобільність не тільки студентів, але і викладачів; культурне зростання особистості, через яку поширюються ідеї патріотизму, етичних норм і суспільних цінностей; доступність інформації для розвитку вузівської науки й освіти; інноваційну якість підготовку фахівців²¹.

Сучасному працівнику вищої освіти потрібно мати навички не тільки викладача, вихователя, дослідника, а й менеджера, коуча, керівника інноваційних проектів тощо. Тому професійна педагогічна підготовка студентів магістратури педагогіки вищої школи спрямована на розвиток здатностей до інноваційної діяльності, оволодіння інформаційними технологіями, комунікації (спілкування з колективом і різними категоріями студентів).

Інновації в освіті й розвиток сучасних інформаційних технологій привели до дедалі інтенсивнішого використання комп'ютерів та Інтернету для покращення навчання й викладання у вищій школі. Основними трьома перевагами використання мережі Інтернет можна назвати, по-перше, розсилання поштових повідомлень й більш легку комунікацію. Створення робочих груп в мережі Інтернет, списків розсилок та електронних скриньок

¹⁵ Ломоносов А. В. Визначення цілей функціонування відокремлених підрозділів у менеджменті вищих навчальних закладів / А. В. Ломоносов // Збірник наукових праць. — Миколаїв, 2003. — № 7(393). — С. 36–43.

²¹ Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко ; за заг. ред. О. Г. Мороза. — К. : НПУ, 2003. — 267 с.

означає, що магістранти мають зростаючу можливість швидкого обміну інформацією та ідеями.

По-друге, Інтернет забезпечує вищі навчальні заклади можливістю розміщувати великі за обсягом інформаційні матеріали, що дешевше, ніж вартість друкованих матеріалів. Публікації, розміщені в мережі Інтернет, мають значно більшу аудиторію й дають можливість навіть невеличким групам бути почутими.

По-третє, мережа Інтернет дає можливість зібрати найбільш точну інформацію й вчасно поширити її. Підтвердженням може бути розміщення в мережі Інтернет найбільш вагомих новин таких інформаційних агентств як BBC, CNN, Рейтерс⁸.

Швидке зростання використання ІКТ в освіті має вплив на всіх учасників навчальної діяльності (як на студентів, так і на викладачів). Однією з найцікавіших та найбільш поширених моделей застосування ІКТ є інструмент покращення практики викладання, що передбачає передачу інформації щодо курсу (план занять, конспекту лекцій та перелік екзаменаційних питань) в режимі он-лайн. Цей інструмент створює умови для кооперації студент-викладач та викладач-студент, відкриває студентам доступ до великого обсягу Інтернет-ресурсів у всьому світі. В такий спосіб можуть замінитись традиційні лекції, чи навіть всі курси можуть бути розроблені таким чином, що студентам навіть не доведеться відвідувати ВНЗ^{25; 26}.

Багато прогресивних вітчизняних ВНЗ впроваджують дистанційні курси через декілька причин. Однією з найголовніших є зміна вимог до якості вищої освіти, застарілість знань, потреба сучасного суспільства у неперервній освіті. Також важливим аспектом є конкурентоспроможність самих ВНЗ, їх можливість залучити якомога більше студентів не тільки з країни їх фізичного розташування, а й з усього світу, низькі витрати на проведення курсів (економія

⁸ Забродська Л. М. Інноваційні пріоритети науково-технологічного розвитку: міжнародний та регіональний аспекти [електронний ресурс] / Л. М. Забродська // Теорія і методика управління освітою. — 2015. — № 2(16).

²⁵ Рябова З. В. Теоретичні аспекти використання ON-LINE опитувань в системі маркетингово-моніторингового супроводу якості підготовки фахівців з педагогіки вищої школи [електронний ресурс] / З. В. Рябова // Теорія і методика управління освітою. — 2015. — № 2(16). — Режим доступу : <http://umo.edu.ua/katalog/882-electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-managementedition-16-2015>

²⁶ Сталий розвиток: короткий термінологічний словник для магістрів усіх напрямів підготовки / уклад. : М. З. Згуровський, Г. О. Статюха, І. М. Джигирей. — К. : НТУУ «КПІ», 2008. — 52 с.

орендної плати, сплати опалення й освітлення). Всі ці переваги роблять дистанційні курси дуже привабливими для керівництва ВНЗ України.

Сучасному студенту необхідно мати якісну підготовку як у галузі психолого-педагогічних наук, так і у галузі сучасної методології наукових досліджень, інноваційної діяльності, інформаційно-комунікативних технологій, іншомовної підготовки, правового регулювання професійних відносин тощо. Необхідною умовою зростання професіоналізму фахівців у галузі вищої освіти є підготовка магістрів за спеціальністю 8.18010021 «Педагогіка вищої школи».

Модель підготовки магістрів з педагогіки вищої школи в Університеті менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України має такі переваги:

- реалізація студентоцентрованого підходу до особистісно-професійного розвитку, формування компетентних професіоналів у своїй галузі;
- поєднання теорії, практики, наукових досліджень шляхом залучення до освітнього процесу практиків, посилення практичної підготовки, організація навчання на основі діяльнісного та компетентнісного навчання, побудова навчання шляхом дослідження;
- наявність відповідних фахівців, професорсько-викладацького складу для реалізації міждисциплінарного підходу до підготовки конкурентоспроможних фахівців, формування та розвиток загальних та професійних компетентностей;
- управління освітнім процесом на основі системи моніторингу, самооцінки якості освіти;
- оновлення змістовної підготовки сучасних управлінців шляхом приділення значної уваги питанням якості освіти, управління розвитком вищого навчального закладу;
- застосування системи контрольної-аналітичної діяльності викладачів з урахуванням реалізації компетентнісного підходу;
- застосування тренінгового навчання, сучасних активних, інтерактивних, інформаційно-комунікаційних технологій;

- розробка та використання персональних навчальних систем як складової управління самостійною роботою студентів;
- виховання готовності ефективно та раціонально діяти в умовах невизначеності, криз, стресів, загроз, ризиків та надзвичайних ситуацій²⁴.

Базуючись на досвіді інтенсивного курсу магістерської підготовки викладачів вищої школи, ми спробували втілити у життя пропозицію вчених В. Жуковського, Л. Москальової, Л. Цюпи, І. Сіданіч поєднати досвід кількох українських університетів (Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, Національний університет «Острозька академія», Український католицький університет, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України), що спеціалізуються на підготовці викладачів предметів духовно-морального спрямування, у результаті чого була розроблена магістерська програма зі спеціалізації «Християнська педагогіка у вищій школі».

Затвердження магістерської програми на вченій раді Університету менеджменту освіти з проблеми викладання навчальних дисциплін духовно-морального змісту базувалось на інтенсивній співпраці викладачів двох інститутів (Інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти НАПН України та Катехитично-педагогічного інституту Українського католицького університету) з використанням мережі Інтернет-технологій для комунікації й інтерактивності професорсько-викладацької і студентської аудиторії³.

До спеціалізації «Християнська педагогіка у вищій школі» був застосований педагогічний підхід, що передбачає групову роботу, дискусії на семінарських заняттях та інші методи, де викладачі і студенти можуть бути активними в опануванні духовно-моральних знань, умінь та навичок. Такий методологічний підхід є найбільш придатним для викладання дисциплін духовно-морального змісту тому, що:

²⁴ Поясок Т. Б. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. Б. Поясок. — К., 2004. — 22 с.

³ Дмитрієва С. М. Психологічні особливості педагогічної співтворчості викладача і студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.07 ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. — К., 1996. — 20 с.

- студенти можуть використовувати особисті знання й навички, що вдосконалюються для подальшої роботи у сфері викладання курсів духовно-морального спрямування;

- такий метод дає змогу вивчити найкращу практику;
- метод мотивує студентів ставити запитання й самостійно знаходити на них відповіді, внаслідок чого студенти краще розуміють матеріал і покращують власну компетентність².

Незважаючи на певні недоліки, ІКТ має потенціал й безперечні унікальні переваги:

- в мережі Інтернет студенти мають доступ до більшої кількості джерел й інформації;
- кожен магістрант може самостійно планувати своє навчання незалежно від групи та викладача;
- у процесі семінару в режимі он-лайн кожен студент може висловити свою думку й має рівні шанси;
- у студентів є можливість ознайомитися з думкою інших й сформулювати певну відповідь без часового тиску;
- дослідження підтверджують, що це мотивує до активного й особистісно орієнтованого навчання⁵.

Не дивлячись на той факт, що дистанційні курси мають потенціал заохочувати студентів до активного самонавчання, необхідного у процесі вивчення релігійних учень, нами досліджено, що у ВНЗ України поки що не надається перевага саме такому навчанню. Важливим є те, що необхідні навички для викладачів курсів духовно-морального змісту (активне слухання, розвиток комунікативних навичок тощо) формуються у процесі особистого спілкування й вимагають персонального тренінгу. Обмін інформацією й спілкування он-лайн можуть бути використані для проведення конференції за

---

² Булах І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Л. В. Долинська. — К. : НПУ, 2002. — 115 с.

⁵ Добрускін М. Е. Соціально-психологічний портрет вузовського педагога / М. Е. Добрускін // Соціологічні дослідження. — 1995. — № 9. — С. 137–141.

участю міжнародних експертів (запрошення й прийняття яких може бути корисним для університетів).

Пілотна модель курсу «Методика викладання навчальних предметів духовно-морального спрямування» зі спеціалізації «Християнська педагогіка у вищій школі» відрізняється від інших курсів високим рівнем взаємодії між студентами й викладачами; доступністю викладення теоретичного матеріалу; консультуванням експертів-практиків; заохоченням до тісної співпраці між студентами курсу; високим рівнем відповідності теорії сучасним реаліям, а саме поновленням матеріалів для самостійного вивчення, посиланнями на актуальні сайти для фахівців духовно-моральної просвіти.

Для дієвого впровадження навчальних предметів духовно-морального змісту до шкільної практики ми розробили навчальні програми, навчально-методичні посібники та методичні рекомендації до курсів «Християнська етика в українській культурі. 1–4 класи», «Основи християнської етики. 1–11 класи», «Християнська етика та Біблійна історія. 1–11 класи». Разом з колективом учених, педагогів, служителів церков різних конфесій християнського віровчення створили навчальні програми, рекомендовані МОН України для вітчизняної школи, зокрема: «Християнська етика в українській культурі»; «Основи християнської етики» для учнів 1–11-х класів.

Навчальна програма охоплює 30 академічних годин (1 кредиту ECTS). Структурована програма змістовними модулями. До їх складу, крім теоретичних питань, входять тематика семінарських занять, орієнтовна тематика рефератів, запитання для самоперевірки та перелік рекомендованої літератури. Крім того, програма охоплює навчально-тематичний план з визначенням обсягів годин на вивчення кожного змістового модуля. Стрижневими є модулі «Духовно-виховні та культурологічні аспекти в християнській етиці», «Християнська етика людських взаємин», «Християнські настанови, обряди та народні звичаї як осердя української культури».

Метою програми є ознайомлення майбутніх викладачів християнської педагогіки з теорією та методикою викладання курсів, зі змістом, завданнями, принципами та засобами духовно-морального виховання на засадах

християнських цінностей, сприяння становленню християнських і громадянських компетентностей особистості.

Навчальна програма підготовки майбутніх викладачів побудована за кредитно-модульною системою й охоплює аудиторну роботу, практику і самостійне засвоєння навчальних дисциплін та іспитові випробування. Основна увага зосереджується на змісті християнської педагогіки. Передбачається використання різних форм занять, здійснення теоретичної, методичної і практичної підготовки та оперативне зважування професійних запитів і потреб магістрантів. Педагогічну практику майбутні викладачі проходять під керівництвом координатора з фаху. Практичні заняття (аудиторна форма) охоплюють демонстрацію фрагментів лекційно-практичних занять, перегляд відеоматеріалів, тренінги, розробку методичних рекомендацій, укладання дидактичного матеріалу, вирішення проблемних педагогічних ситуацій, відбір матеріалів на науково-практичну конференцію, участь у ділових іграх тощо. Загальна педагогічна практика проводиться на базі навчальних закладів у формі відкритих занять або їх фрагментів.

Процес розробки курсу у співпраці між двома інститутами став позитивним досвідом для викладачів з обох сторін: ідеї збільшувалися, сайт перевірявся і доповнювався інформацією. Розкриття перед студентами переваги християнського бачення світу сприяло тому, щоб їх життя набувало справжнього сенсу у духовному єднанні з Творцем, допомагало реалізовувати власний духовний та інтелектуальний потенціал шляхом сумлінного навчання та активної діяльності в студентському середовищі та зорієнтуватися і самовизначитися у великій різноманітності духовних і матеріальних цінностей, накопичених світовою культурою протягом століть.

Особливий акцент робився на безпосередньому зв'язку між інтелектуальним розвитком та практичним благочестям: дотримуватися християнської поведінки по відношенню до викладачів і студентів, неухильно дотримуватися правил здорового способу життя та християнських принципів сприймання, формувати в собі естетичну досконалість та вишуканість. Свідоме активне служіння Богові та суспільству є основою такого способу життя.

Розв'язанню проблеми впровадження курсів духовно-морального спрямування в освітній процес вищої школи сприятиме неупереджений і глибокий діалог між представниками влади і Церкви, науковцями і педагогами. Ефективне співробітництво ВНЗ і релігійних організацій можливе за налагодження добропристойних взаємовідносин Церкви і держави у справі впровадження курсів духовно-морального спрямування в освітній процес вищої школи. Для цього слід брати до уваги такі чинники: потрібність і значення цих курсів для виховання молодого покоління; наявність умов для їх упровадження; наукове обґрунтування змісту, форм, методів духовно-морального виховання; забезпечення курсів програмами, підручниками, довідковими виданнями, наочністю тощо; підготовленість фахівців для викладання курсів духовно-морального спрямування.

Наукове визначення і обґрунтування змісту, форм і методів вивчення курсів духовно-морального спрямування в сучасній вищій школі можливе на принципах гуманізму, толерантності, позаконфесійності, свободи совісті в рамках чинного законодавства. За такої умови християнська педагогіка може посісти чільне місце серед вузівської програми. Її зміст буде співзвучний вимогам громадянського суспільства, а відповідальність за роботу вищої школи нестиме як Церква, так і держава. Зміст християнської педагогіки істотно впливає на зміст відповідних навчальних дисциплін, завданням яких є уточнення етичних норм, стандартів, принципів на засадах християнської моралі, яка ґрунтується на заповідях і законах Божих.

Відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти (2011 р.), наповненість змісту предметів духовно-морального спрямування має узгоджуватися з основними змістовими лініями, зокрема з аксіологічною. Домінанта аксіологічних основ викладання християнської етики уможливорює формування системи ціннісних орієнтацій особистості, визначення нею свого ставлення до Бога і до себе, інших людей, природи. Регуляторами цих суб'єкт-суб'єктних відносин людини є свобода вибору та відповідальність за свої вчинки.

З аналізу дослідження інноваційного потенціалу технології духовно-морального виховання з'ясовуємо, що її впровадження до вузівської практики дає змогу втілювати індивідуальний підхід, планувати і прогнозувати результати виховного впливу на особистість, обирати найбільш ефективні для кожного студента форми і методи виховної роботи, об'єктивно оцінювати ефективність і результативність духовно-морального виховання. До основних елементів технології духовно-морального виховання відносимо: 1) мету виховної діяльності; 2) завдання, що конкретизують мету; 3) цільову групу виховної діяльності; 4) очікуваний результат; 5) критерії, за якими оцінюватимуться результативність й ефективність виховних впливів; 6) зміст виховної діяльності; 7) форми духовно-морального виховання; 8) методи здійснення виховної роботи; 9) часовий проміжок, протягом якого здійснюватиметься виховна робота за технологією духовно-морального виховання.

Метою технології духовно-морального виховання є створення педагогічних умов для осмислення суті моральних правил і норм, їх сприйняття і творчого застосування, набуття досвіду морально-ціннісного ставлення до самого себе, людей, довколишнього світу. Урахування вікових та індивідуальних особливостей стає підставою вибору раціонального змісту, ефективних методів і форм виховної діяльності.

Отже, реалізація цілей і завдань предметів духовно-морального змісту створює передумови для задіяння технології духовно-морального виховання на християнських моральних цінностях, самовизначення кожної особистості у системі суспільних взаємин (економічні, соціальні, національні, політичні, культурно-світоглядні, міжособистісні), становлення і розвитку духовно-моральної та інтелектуальної особистості, якій притаманні демократична культура, усвідомлення зв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, а також для формування готовності до старанної участі в житті суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз методів і підходів до управління якістю освітнього процесу ВНЗ в умовах ринкових

відносин показав, що сучасні умови, у яких працюють сьогодні ВНЗ, вимагають нових підходів до організації їх діяльності, більш ефективного й гнучкого управління.

На нашу думку, все найкраще зі світового досвіду має впроваджуватися в освітній процес ВНЗ України й здійснюватися з урахуванням інноваційних технологій навчання, орієнтуватися на формування гармонійно розвинутої особистості, освіченої, здатної до безперервного оновлення своїх знань, професійної мобільності, швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системі управління й організації праці у швидкоплинних ринкових відносинах.

Функціональні особливості й змістовна сутність управління якістю підготовки фахівців з педагогіки вищої школи в системі ринкових відносин характеризується необхідністю створення адекватної організаційної структури, моніторингу зовнішнього й внутрішнього середовищ ВНЗ, розвитку ВНЗ на основі принципів організації, що навчається.

Християнська педагогіка стає одним із чинників забезпечення високої якості освіти і має розглядатись як актуальне, важливе і надто перспективне завдання. Забезпечити його вирішення може розробка організаційно-педагогічних засад, що повинні привести до певної методики управління якістю підготовки магістрантів через такий управлінський вплив, як якість знання навчальних дисциплін духовно-морального змісту. Низька якість оволодіння студентом хоча б однією з дисциплін навчального плану обраної ним спеціалізації істотно знижує рівень його майбутньої професійної компетенції. Тому побудова системи управління якістю підготовки фахівців та оцінка реальних показників цієї якості мають починатися з формування ефективної системи викладання кожної конкретної навчальної дисципліни. Ця система має включати мотивацію студентів на оволодіння нею, дидактично обґрунтований відбір змісту навчання, створення сприятливих педагогічних умов для його сприйняття, засвоєння та розуміння, а також послідовне застосування високоефективних педагогічних технологій. Надзвичайно важливо, щоб студент усвідомлював внутрішню структуру дисципліни та її зв'язок з іншими

дисциплінами навчального плану, її місце і роль у системі його професійної підготовки і майбутньої професійної діяльності.

Забезпечення таких умов та їх ефективна реалізація визначальною мірою залежать від викладача, від його власної професійної компетенції і педагогічної майстерності, від психологічної спрямованості на педагогічну діяльність і загальної культури. Надзвичайно важливу роль відіграє також володіння ним сучасними педагогічними технологіями й уміле їх використання. Технологічність навчального процесу і творчість педагога виступають важливими передумовами забезпечення належної якості професійної освіти. Це пов'язано з тим, що творчий підхід викладача, його висока культура, професіоналізм і педагогічна майстерність активізують мотиваційну сферу студента на оволодіння дисципліною і стимулюють його навчально-пізнавальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко З. П. Модель організації волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу / З. П. Бондаренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2007. — № 4. — С. 50–59.
2. Булах І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Л. В. Долинська. — К. : НПУ, 2002. — 115 с.
3. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості педагогічної співтворчості викладача і студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук :19.00.07 ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. — К., 1996. — 20 с.
4. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент у системі освіти: навч. посіб. / Г. А. Дмитренко. — К. : МАУП, 1999. — 28 с.
5. Добрусин М. Е. Социально-психологический портрет вузовского педагога / М. Е. Добрусин // Социологические исследования. — 1995. — № 9. — С. 137–141.
6. Дорога Я. А. Гуманістична спрямованість менеджменту у вищих навчальних закладах / Я. А. Дорога // Проблеми гуманізації навчання та

виховання у вищому закладі освіти: матеріали других Ірпінських Міжнар. наук.-пед. читань (21–22 трав. 2004 р.). — Ірпінь, 2004. — Ч. 1. — С. 97–99.

7. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культура в Україні / В. С. Журавський. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. — 68 с.

8. Забродська Л. М. Інноваційні пріоритети науково-технологічного розвитку: міжнародний та регіональний аспекти [електронний ресурс] / Л. М. Забродська // Теорія і методика управління освітою. — 2015. — № 2(16). — Режим доступу : <http://umo.edu.ua/katalog/882-electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-managementedition-16-2015>

9. Козаков В. А. Психолого-педагогічна підготовка фахівців у непедагогічних університетах: монографія / В. А. Козаков, Д. І. Дзвінчук. — К. : НІЧЛАВА, 2003. — 140 с.

10. Козаков В. А. Освіта, виховання, та контроль навчання у вищій школі і контроль навчання у забезпеченні якості освіти / В. А. Козаков // Матеріали наук.-метод. конф. — К. : КНЕУ, 1997. — С. 17–32.

11. Кремень В. Г. Освітній процес у вимірах синергетичного аналізу / В. Г. Кремень // Вища освіта України. — 2014. — № 3. — Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». — Дод. 2. — Т. 1. — 380 с. — С. 3–15.

12. Крушельницькая О. Б. Условия эффективности перцептивного общения преподавателя со студентами / О. Б. Крушельницькая, А. С. Панасюк // Психологическая наука и образование. — 2003. — № 3. — С. 48–51.

13. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій / О. В. Кустовська. — Тернопіль : Економічна думка, 2005. — 124 с.

14. Леднев В. С. Содержание образования: учеб. пособие / В. С. Леднев. — М. : Высш. шк., 1989. — 360 с.

15. Ломоносов А. В. Визначення цілей функціонування відокремлених підрозділів у менеджменті вищих навчальних закладів / А. В. Ломоносов // Збірник наукових праць. — Миколаїв, 2003. — № 7(393). — С. 36–43.

16. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні аспекти розвитку вищих навчальних закладів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : 08.09.01 / Г. С. Лопушняк ; НАН України ; Ін-т економіки. — К., 2001. — 20 с.

17. Матвіїв М. Я. Методологія та організація маркетингового менеджменту в сфері вищої освіти / М. Я. Матвіїв. — К. : Економічна думка, 2005. — Т. 1. — 560 с.

18. Матушанский Г. У. Основные характеристики психолого-педагогической подготовки и переподготовки преподавателя высшей школы на современном этапе / Г. У. Матушинский, Ю. В. Цвенгер // Психологическая наука и образование. — 2001. — № 2. — С. 27–31.

19. Методические материалы по комплексной критериальной оценке воспитательной деятельности образовательного учреждения / под общ. ред. И. Зимней. — М. : Изд. дом. «Новый учебник». 2003. — 96 с.

20. Микитюк Г. Ю. Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя: дис. ... канд. психол. наук / Г. Ю. Микитюк. — К., 2003. — 215 с.

21. Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко ; за заг. ред. О. Г. Мороза. — К. : НПУ, 2003. — 267 с.

22. Найн А. Гуманизация непрерывного профессионального образования: вариант, концепция, модели: учеб. пособие / А. Найн, Л. Кустов. — Челябинск : ЧГИФК, 1994. — 76 с.

23. Основи роботи з сучасними інтегрованими програмними комплексами. Основи створення прикладного програмного забезпечення: метод. вказівки для студ. напряму підготовки 6.050202 — «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології» [електронний ресурс] / уклад. В. І. Бендюг, Б. М. Комариста. — К., 2014. — 229 с.

24. Поясок Т. Б. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю у вищих навчальних закладах : автореф. дис.

на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. Б. Поясок. — К., 2004. — 22 с.

25. Рябова З. В. Теоретичні аспекти використання ON-LINE опитувань в системі маркетингово-моніторингового супроводу якості підготовки фахівців з педагогіки вищої школи [електронний ресурс] / З. В. Рябова // Теорія і методика управління освітою. — 2015. — № 2(16). — Режим доступу : <http://umo.edu.ua/katalog/882-electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-managementedition-16-2015>

26. Сталий розвиток: короткий термінологічний словник для магістрів усіх напрямів підготовки / уклад. : М. З. Згуровський, Г. О. Статюха, І. М. Джигирей. — К. : НТУУ «КПІ», 2008. — 52 с.